

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» ДОКТРИНАСЫ: ДЕКОЛОНИЗАЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Ерғалиев Серік Әбдірешұлы¹

¹PhD-докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ., <https://orcid.org/0009-0000-3528-8831>, e-mail: erserik@gmail.com

Андатпа. Мақалада 1927 жылы Ф. И. Голощекин ұсынған «Кіші Қазан» доктринасы тарихи және деколониялық тұрғыда талданады. Кеңестік биліктің бұл саясаты қазақ қоғамының дәстүрлі әлеуметтік және мәдени құрылымдарын зорлықпен қайта қалыптастыруды көздеді. Автор кеңестік модернизация актісінің астарында жатқан идеологиялық және әкімшілік колониализмнің табиғатын ашып көрсетеді. Сонымен қатар, «Кіші Қазан» тәжірибесін қазіргі деколониялық көзқарастар аясында қайта пайымдау және мәдени жадты қалпына келтірудің заманауи бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер. Кіші Қазан, Голощекин, деколонизация, кеңестік модернизация, ашаршылық, репрессия, мәдени код, тарихи жад.

ДОКТРИНА «МАЛОГО ОКТЯБРЯ» В КАЗАХСТАНЕ: ДЕКОЛОНИЗАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ

Ерғалиев Серик Абдирешович¹

¹PhD-докторант, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана, <https://orcid.org/0009-0000-3528-8831>, e-mail: erserik@gmail.com

Аннотация. В статье анализируется доктрина «Малого Октября», предложенная Ф. И. Голощекиным в 1927 г. в историко-деколонизальном контексте. Эта политика советской власти предусматривала насильственную перестройку традиционных социальных и культурных структур казахского общества. Автор раскрывает природу идеологического и административного колониализма, лежащего в основе акта советской модернизации. Кроме того, предлагается переосмысление опыта «Малого Октября» в рамках современных деколонизальных подходов и современные направления восстановления культурной памяти.

Ключевые слова. Малый Октябрь, Голощекин, деколонизация, советская модернизация, голод, репрессии, культурный код, историческая память.

THE "LITTLE OCTOBER" DOCTRINE IN KAZAKHSTAN: DECOLONIZATION ANALYSIS

Serik Ergaliev¹

¹PhD-doctoral student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0000-3528-8831>, e-mail: erserik@gmail.com

Annotation. The article analyzes the doctrine of "Little Kazan", proposed by F. I. Goloshchekin in 1927, in historical and decolonial terms. This policy of the Soviet authorities involved a violent transformation of the traditional social and cultural structures of Kazakh society. The author reveals the nature of ideological and administrative colonialism underlying the Soviet act of modernization. In addition, a rethinking of the practice of "Little Kazan" in the framework of modern decolonial views and modern directions for the restoration of cultural memory are proposed.

Keywords. Little Kazan, Goloshchekin, decolonization, Soviet modernization, famine, repression, cultural code, historical memory.

Кіріспе. Қазақстан тарихындағы XX ғасырдың алғашқы жартысы әлеуметтік-экономикалық және мәдени құрылымдардың зорлықшыл қайта құруларымен ерекшеленді. Солардың бірі – 1930-жылдары жүзеге асқан «Кіші Қазан» (Малый Октябрь) деп аталатын кеңестік доктрина.

Бұл ұғым Қазақстандағы Кеңес билігінің жетекшісі Филипп Голощекиннің 1927 жылғы «Қазақ ауылында Октябрь болған жоқ, бізге өз Кіші Қазанымыз керек» деген тұжырымынан бастау алады. Бұл идея сырттай социалистік жаңғыруға ұқсас болғанымен, іс жүзінде **қазақ қоғамының дәстүрлі өмірлік құрылымын күшпен күйретудің саяси бағдарламасы** еді.

Голощекин ұсынған бағдарлама қазақ қоғамының табиғи эволюциялық дамуын үзді, дәстүрлі шаруашылық пен әлеуметтік құрылымдарды зорлықпен қайта құрды. Бұл процесс кеңестік модернизация актісі ғана емес, идеологиялық және әкімшілік колониализмнің жаңа формасы болды.

Бұл доктрина қазақ халқының шаруашылық жүйесін, әлеуметтік-рулық құрылымын және мәдени жадын жою арқылы кеңестік билікті нығайтуға бағытталды. Сондықтан «Кіші Қазан» тек экономикалық реформа емес, **мәдени-антропологиялық отарлау актісі** ретінде де бағалануы керек.

Қазіргі кезеңде «деколонизация» ұғымы саяси тәуелсіздік шеңберінен шығып, мәдени сана мен тарихи нарративті азат ету үдерісін білдіреді. Сондықтан «Кіші Қазан» тәжірибесін деколониялық көзқараспен талдау – ұлттық тарихи әділеттілікті қалпына келтірудің маңызды шарты.

1. «Кіші Қазан» доктринасының мәні және тарихи контекст

1920-жылдардың соңында Кеңес билігі аграрлық аймақтарды социалистік индустрияландыруға күштеп тарту саясатын бастады. Қазақстанда бұл саясат Голощекиннің «Кіші Қазан» ұраны [1] арқылы жүзеге асырылды:

«Қазақ ауылы Октябрьге әлі жеткен жоқ, бізге Кіші Қазан керек».

Доктринаның негізгі бағыттары:

- Қазақ қоғамындағы бай-феодал топтарды «тап жауы» деп жариялау;
- Мал шаруашылығын күштеп ұжымдастыру;
- Көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын жою;
- Кеңестік әкімшілік-партиялық құрылымды ауылдарға дейін енгізу.

Бұл реформалар дәстүрлі **көшпелі экономикалық жүйенің және туыстық-әлеуметтік қатынастардың бұзылуына, демографиялық апатқа [10] (ашаршылық, 2,5 млн адам қырылуы) және мәдени үзіліске** алып келді.

2. «Кіші Қазан» және қызыл колониялық парадигма

1920-жылдардың соңында Кеңес өкіметі ауыл шаруашылығын ұжымдастыру мен индустрияландыру арқылы социалистік қоғам орнату міндетін жариялады.

Қазақстан үшін бұл науқан ерекше сипат алды. Өйткені Голощекин қазақ даласын «феодалдық сарқыншақтардан арылмаған, революциядан тыс қалған аймақ» деп таныды. Оның 1927 жылғы баяндамасында [1, 23-б.] былай делінген: «В казахской деревне Октябрь ещё не произошёл. Здесь необходимо провести свой, малый Октябрь» Голощекиннің «Кіші Қазан» ұраны қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымын социалистік идеологияның қатаң схемасына бейімдеу ниетінен туды.

Голощекиннің бұл доктринасы сырттай қарағанда социалистік жаңғырту саясаты сияқты көрінгенімен, оның мазмұны классикалық **империялық басқару стратегияларымен** ұқсас болды.

Мұнда байқалатын белгілер:

Орталықтанған биліктің (Мәскеудің) шешімдері жергілікті ерекшеліктерді ескермеді;

Қазақ халқының дәстүрлі институттары – рухани-мәдени **жүйе, дәстүрлі мал шаруашылығы, туыстық-әлеуметтік институттар, салт-дәстүр** т. б. – «кері тартпа сарқыншақ» ретінде ыдыратылды;

Орыс қоныстанушылары мен кеңестік аппараттың үстемдігі күшейді;

Қазақ халқының өз жеріндегі үлесі 30 пайызға дейін азайды.

Сондықтан «Кіші Қазан» – **кеңестік формадағы жаңа колониализмнің көрінісі**, яғни «*социалистік колониялау*» актісі болды.

Мұның барлығы қазақ қоғамының әлеуметтік тұтастығын, шаруашылық тепе-теңдігін және мәдени дәстүрлерін күйретті. Нәтижесінде ұжымдастыру науқаны **1931–1933 жылдардағы ашаршылық пен босқындықтың басты себебіне** айналды. Сондықтан «Кіші Қазан» – **кеңестік формадағы жаңа колониализмнің көрінісі**, яғни «*социалистік колониялау*» актісі болды.

3. Деколониялық пайымдау

Деколониялық теория отарлаудың саяси-экономикалық емес, **танымдық және мәдени** салдарын ашуға бағытталған. Деколонизация тұрғысынан алғанда, «Кіші Қазан» кезеңін зерттеу – **отарлық сананың қалай қалыптасқанын және оның ұзақ мерзімді салдарын түсінудің кілті**. Бұл бағыттың өкілдері [13,14,15,16] – Аннибал Квияно, Вальтер Мигноло, Франц Фанон, Гайатри Спивак – отарлық билік адам санасына енетінін және бірегей өзіндік тарих пен мәдениетті кемсіту арқылы үстемдік ететінін дәлелдеді. Деколониялық зерттеу парадигмасы тұрғысынан «Кіші Қазан» – **мәдени және эпистемологиялық отарлаудың** ең айқын мысалы: ол қазақ дүниетанымын «артта қалған» деп сипаттап, жаңа социалистік адам типін күштеп енгізді. Соның салдарын әлі көріп келеміз. Қазақ халқының біраз бөлігі өз құндылығын қайтаруға асығатын емес.

Ф. Фанон [15] «Жердің қарғыс атқандары» еңбегінде былай дейді:

«Отаршыл билік халықтың өткенін жою арқылы оның болашағын басқарады». Дәл осы механизм «Кіші Қазан» кезеңінде іске асты. Қазақ халқының дәстүрлі **кеңестік пен уақыт, ата мен ұрпақ, табиғат пен қоғам** арасындағы қатынастар жүйесі зорлықпен үзіліп, орнына кеңестік өнеге енгізілді.

Деколониялық көзқарас тұрғысынан «Кіші Қазан» – **мәдени кодтың бұзылуы, әлеуметтік жадтың үзілуі және ұжымдық бірегей санаға жасалған бодандық соққы**.

4. Ашаршылық пен репрессия – бодандық қасыреттің шыңы

1931–1933 жылдардағы ашаршылық – қазақ халқының XX ғасырдағы ең ауыр гуманитарлық апаты.

Ресми деректер бойынша [2,11], 2,3 миллионнан астам адам қаза тапқан. Бұл тек демографиялық қана емес, **өркениеттік апат** болды.

Қазақ халқы өз жерінен, өз кәсібінен, өз мәдени тірегінен айырылды. Ашаршылықтан аман қалғандардың көбі [3] Орта Азия мен Қытай, Ресей шекарасына босып кетті. Осы кезең туралы Т. Әсемқұлов [12]:

«Ашаршылық – бұл халықтың жадынан өмірдің мәнін өшіру процесі болды. Соғыс емес, бірақ одан да сорақы рухани күйзеліс» деп бекер жазған жоқ.

1937–1938 жылдардағы қуғын-сүргін [4,5,7,8] осы үдерісті толықтырды. Ұлттық элитаның жойылуы [8, 9] – **мәдени иммунитеттің күйреуі**, ал бұл – отарлық саясаттың ең соңғы кезеңі еді. Бұның көрінісі мысалдар еді:

Демографиялық: халық санының күрт азаюы, босқындық, түрлі диаспоралардың пайда болуы.

Экономикалық: мал шаруашылығының күйреуі, көшпелі өмір салтының жойылуы.

Мәдени: рухани сабақтастықтың үзілуі, этникалық жад пен дәстүрдің әлсіреуі.

Тілдік: орыс тілінің үстемдігі мен ұлттық кадрдың селдіреуі.

Осы тұрғыдан алғанда, «Кіші Қазан» – **деколонизация процесінің нысанасы ғана емес, сонымен бірге оның тарихи алғышарты**.

5. Қазіргі деколонизациялық бағыттағы сабақтар мен ұсыныстар

Бүгінгі күнді белгілі публицист Айнаш Керней «Біз қазір кейінге шегерілген деколонизация жағдайында өмір сүріп отырмыз» деп әділ бағалады. Бүгінгі Қазақстан қоғамы посткеңестік кезеңнен **постотарлық** кезеңге өтудің тарихи сәтін тым созып жіберді. Қорыта айтқанда, бүгінгі таңдағы бодансыздану саясаты:

- тарихи әділдікті қалпына келтіру;
- репрессиялар мен ашаршылықты саяси-құқықтық тұрғыда мойындау;
- қазақ қоғамының өз ішкі эволюциялық логикасын зерттеу;
- отарлық идеологиядан азат **білім мен ғылым тілін қалыптастыру** міндеттерін қамтуы тиіс.

Бұл өтпелі кезеңнің мазмұны – **рухани тәуелсіздік пен мәдени егемендікті қалпына келтіру**.

Біріншіден, тарихи әділеттілікті қалпына келтіру қажет. Ашаршылық пен репрессияны геноцид ретінде саяси-құқықтық тұрғыдан тану және ұлттық жадыны жаңғыртатын институттар құру – бұл мәдени терапияның басты формасы.

Екіншіден, білім мен ғылымды деколонизациялау керек. Батыстық немесе кеңестік үлгілерге соқыр еліктеу емес, **қазақ қоғамының ішкі мәдени категорияларын** зерттеу әдісіне айналдыру қажет (мысалы: *тектілік, орта, ынтымақ, кеңістік этикасы, жад жүйесі*).

Үшіншіден, тіл мен мәдени кеңістікті деколонизациялау. Тіл – ұлттың жад жүйесі. Тарихи топонимдер мен антропонимдерді қайтару, кеңестік атаулардан арылу – мәдени сана тәуелсіздігінің шарты.

Төртіншіден, тарихи жадыны ұжымдық ем ретінде пайдалану. Мұражайлар, архивтер, естелік жобалар, деректі фильмдер, көркем туындылар – халықтың өзін қайта тану формалары.

Филолог, мәдениеттанушы Айнаш Мустояпова (Керней) [10] өз еңбегінде былай атап өтті:

«Деколонизация – бұл саясат емес, мәдени емделу процесі. Біз өткеннің жарасын ұмытпай, оны түсіну арқылы ғана еркіндікке шығамыз».

Қорытынды

«Кіші Қазан» доктринасы – кеңестік отарлық модернизацияның ең айқын көрінісі. Ол қазақ қоғамының ішкі табиғи дамуын үзіп, дәстүрлі институттарын күйретті.

Деколонизацияның басты мақсаты – осы үзілісті қайта жалғау, мәдени және танымдық тәуелсіздікті қалпына келтіру.

Бұл – ұлттық сана мен тарихи жадты жаңартудың басты шарты және рухани егемендіктің іргетасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Голощекин, Ф. И. Доклад на пленуме Казкрайкома ВКП(б). — 1927 г.
2. Ашаршылық. Голод в Казахстане 1931–1933 гг.: сборник документов и материалов. Алматы: Арыс, 2009.
3. Қойгелдиев, М. Ұлт-азаттық қозғалыс және кеңестік тоталитаризм. — Алматы: Алаш, 2015.
4. Таласов, С. 1930-жылдардағы қуғын-сүргін: себептері мен салдары. — Астана: Фолиант, 2018.
5. Нұрпейісов, К. Алаш һәм кеңес дәуірі: тарихи сабақтар. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014.
6. Әбдірахманов, Т. Қазақстандағы ұжымдастыру және ашаршылық: деректер мен дәйектер. — Алматы: Қазақ университеті, 2012.
7. Тілеубаев, Б. 1937–1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргін және оның мәдени зардаптары. — Алматы, 2020.
8. Қозыбаев, М. Қ. Ақтаңдақтар ақиқаты. — Алматы: Қазақстан, 1992.
9. Есім, Ғ. Философия және ұлттық рух. — Астана: ЕҰУ баспасы, 2020.
10. Айнаш Мустояпова (Керней) Деколонизация Казахстана. AlmalBooks by Baqytjan Buqarbai, 2022. 264 бет
11. Сағат Жүсіп. Ашаршылық ақиқаты. Деректер мен дәйектер. Үшінші кітап. — Қызылорда: «Жиенай» баспаханасы, 2024. — 596 бет
12. Әсемқұлов, Т. *Ашаршылық және соғыс. // Жұлдыз.* — 2012. — №6. — 143–150-бб.
13. Quijano, A. Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America. — *Nepantla: Views from South*, Vol. 1, No. 3, 2000.
14. Mignolo, W. *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options.* — Durham: Duke University Press, 2011.
15. Fanon, F. *The Wretched of the Earth.* — New York: Grove Press, 1963.
16. Spivak, G. C. *Can the Subaltern Speak? — Marxism and the Interpretation of Culture.* — University of Illinois Press, 1988.

References:

1. Goloshchekin, F. I. Doklad na plenumе Kazkraykoma VKP(b). — 1927 g.
2. Asharshylyk. Golod v Kazakhstane 1931–1933 gg.: sbornik dokumentov i materialov. — Almaty: Arys, 2009.
3. Qoigeldiev, M. Ult-azattyq qozgalys zhane kenestik totalitarizm. — Almaty: Alash, 2015.
4. Talasov, S. 1930-zhyldardagy qugyn-surgin: sebepleri men saldary. — Astana: Foliant, 2018.
5. Nurpeisov, K. Alash ham kenes dauiri: tarihi sabaqtar. — Almaty: Qazaq entsiklopediyasy, 2014.

6. Abdirakhmanov, T. Qazaqstandagy ujymdastyru zhane ashharshylyk: derekter men daiekter. — Almaty: Qazaq universiteti, 2012.
7. Tileubaev, B. 1937–1938 zhyldardagy sayasi qugyn-surgin zhane onyn madeni zardaptary. — Almaty, 2020.
8. Qozybaev, M. Q. Aktandaqtar aqiqaty. — Almaty: Qazaqstan, 1992.
9. Yesim, G. Filosofiya zhane ulttyq ruh. — Astana: EUU baspasy, 2020.
10. Ainash Mustoyapova (Kerney). Dekolonizatsiya Kazakhstana. — Almaty: AlmalBooks by Baqytjan Buqarbai, 2022. — 264 b.
11. Sagat Zhusip. Asharshylyk aqiqaty. Derekter men daiekter. Ushinshi kitap. — Qyzylorda: “Zhienai” baspahanasy, 2024. — 596 b.
12. Asemqulov, T. Asharshylyk zhane sogys. // Zhuldyz. — 2012. — № 6. — 143–150 bb.
13. Quijano, A. Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America. — *Nepantla: Views from South*, Vol. 1, No. 3, 2000.
14. Mignolo, W. *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. — Durham: Duke University Press, 2011.
15. Fanon, F. *The Wretched of the Earth*. — New York: Grove Press, 1963.
16. Spivak, G. C. Can the Subaltern Speak? — *Marxism and the Interpretation of Culture*. — University of Illinois Press, 1988.